

Skrivning i dialog: stemmer og dannelse

Dannelse er kommet højt på dagsordenen i den uddannelsespolitiske og pædagogiske debat. Det kan læses som tegn på at skole og skolefag i disse år står over for gennemgribende forandringer i samfund og kultur som kræver at deres formål og indhold gentænkes og formuleres på ny (se fx debatten i Gymnasieskolen gymnasieskolen.dk/tags/almendannelse). For fremmedsprogsgene er globaliseringen og dens konsekvenser for interkulturel kommunikation den væsentlige udfordring (jf. Fernández 2016). I sit svar på hvad der er fremmedsprogundervisningens opgaver i globaliseringens æra, peger Claire Kramsch på et paradoks som et nyt vilkår og en ny udfordring til undervisningen: På den ene side deltager mennesker i dag i kommunikation på tværs af sprog og kulturer i hidtil uset målestok, især gennem udbredelsen af digitale medier, på den anden side indebærer digitale kommunikationsformer en ensliggørelse af sprog og formater som kan sløre forskelle og forstærke stereotyper og dermed reelt hæmme forståelsen af lokale sociale og kulturelle virkeligheder (Kramsch 2014). For fremmedsprogundervisning indebærer dette en ny og væsentlig dannelsesopgave som omfatter alle dimensioner af et fremmedsprogsgag, både viden, kulturforståelse og sproglige færdigheder.

I denne artikel sættes der fokus på skrivning, ikke som en isoleret sproglig færdighed, men som et bidrag til elevernes dannelse. Med baggrund i et dialogisk sprogsyn argumenteres der for at se elever-

KAREN SONNE JAKOBSEN

Lektor emerita
Roskilde Universitet
karens@ruc.dk

nes skrivning ikke kun som mere eller mindre korrekte konstruktioner af sætninger og tekster, men som en manifestation af elevens *stemme* i dialog med andre stemmer, i og uden for klassen, gennem tekster og på nettet. At udvikle sin stemme forudsætter at kunne lytte til og forstå andres stemmer, med andre ord at udvikle “an ear for the voices of others” (Kramsch 2014: 309). Lydhørhed over for den andens stemme er måske et af de vigtigste bidrag fremmedsprogundervisning kan give til elevernes dannelse i en globaliseret, kompleks og konfliktfyldt verden.

I artiklen præsenteres *skrivning i dialog* som en pædagogisk tilgang der kan fremme elevernes lydhørhed og udvikling af stemme. Opmærksomheden er ikke primært rettet mod den færdige elevtekst, men mod processer i kollaborativ skrivning hen mod et fælles skriftligt produkt. Fokus er på elevernes opfattelse af og udtryk for skriveprocesser, og eksemplerne giver et indblik i elevperspektiver på skrivning som dannelsesproces.

Stemme og skrivning i dialog

Skrivning som udvikling af stemme er en central forestilling i skriveidaktikken og dens dannelsesmål. Stemmebegrebet udspringer af Bakhtins dialogiske sprogsyn som blev introduceret af Olga Dysthe i nordisk klasserumsforskning (Dysthe 1997) og udviklet i norsk og dansk skrivedidaktik (Smidt 2004; Krogh 2012).

Det dialogiske sprogsyn indebærer at sprogbrug, både mundtlig og skriftlig, grundlæggende opfattes som ytringer som på én gang er sprogbrugerens individuelle ytringer henvendt til en adressat, og som samtidig er formet af sociale normer, dvs. af de i samfundet gældende genrer (Bakhtin 2009). I ytringen høres sprogbrugerens *stemme*. Stemme er hos Bakhtin et litterært fænomen som er knyttet til hans analyse af romanens mangestemmighed. Stemmen er “the speaking personality, the speaking consciousness. A voice always has a will or desire behind it, its own timbre and overtones” (Holquist 1981: 434). Det er en vigtig pointe i skrivedidaktiske læsninger af Bakhtin, at den individuelle stemme ikke opfattes som en særlig autentisk, oprindelig stemme, men at den dannes i dialog med kulturens sociale stemmer (Jakobsen & Krogh 2016). Skriverens stemme formes i dialogen med adressaten som kan være real eller forestillet, og med andre stemmer i kulturen som skriveren møder i sociale fællesskaber, i medier, gennem uddannelse osv. I skriverens individuelle stemme vil der altid være et ekko af andres stemmer.

Stemme er både noget ydre og noget indre. I sin fortolkning af

stemme som metafor for sproglige dannelsesprocesser ser Ellen Krogh (2012) stemmen som knyttet til handling med en dobbelt retning: Som handling *udadtil* er stemme knyttet til kommunikativ handling i offentlige rum og til politisk deltagelse. Som handling *indadtil* er stemme forbundet med “æstetiske og etiske dimensioner af sproglige dannelsesprocesser” (Krogh 2012: 9). Den indre dimension handler om stemme som identitetsdannelse, dvs. stemme som dannes gennem skriverens arbejde med det sprogligt-æstetiske udtryk og med indhold som skriveren bearbejder, tilegner sig og forholder sig til. Sammenfattende kan man sige at elevskriverens stemme dannes både gennem ydre og indre dialog; gennem dialog i klasseoffentligheden, med kammerater, lærere og tekster og gennem en indre dialog om hvad elevens tekst skal sige og hvordan den skal lyde.

For at illustrere hvad en dialogisk tilgang til skrivning konkret kan betyde, vil jeg i det følgende genbesøge empiri indsamlet under observation af et AT-forløb (Almen Studieforbereelse) med fagene tysk og historie i en 2. g i et københavnsk gymnasium i 2011 (Jakobsen 2013). Projektforløbet som varede fire dage, handler om mindretallene ved den dansk-tyske grænse med fokus på identitetsspørgsmål. Det var forberedt gennem tekstillæsning i tysk og historie, og en væsentlig del af forløbet består af interviews med gymnasieelever fra mindretallene som var på besøg på skolen. Der arbejdes i grupper, og arbejdet skal resultere i et skriftligt produkt, en synopsis, som danner grundlag for gruppens fremlæggelse i klassen. I det følgende vil jeg se nærmere på hvordan skrivning, både på dansk og tysk, indgår i dialoger i projektarbejdet, og undersøge hvilken betydning denne arbejdsform har for elevernes udvikling af stemme og lydhørhed over for andres stemmer. Analysen bygger på feltnoter og gruppeinterviews med elever.

Skrivning i dialog i klassen

Et fremtrædende træk ved skrivning i AT-forløbet er at skrivningen indgår i flere forskellige dialoger. Den mest intense og – når man spørger eleverne – krævende dialog er den der fører frem til gruppernes problemformuleringer. Eleverne begrundede denne tidskrævende og til tider udmattende arbejdsform med at det er nødvendigt for at skabe en fælles forståelse af hvad gruppens projekt går ud på. Når grupperne begynder at producere sammenhængende tekst, deler de sig op og skriver hver for sig bidrag til besvarelse af problemformuleringen. Disse bidrag cirkulerer for at skabe sammenhæng i arbej-

det og for at integrere gruppemedlemmernes synsvinkler i teksten. En af eleverne bruger metaforen “at høre det gennem andres øre”:

Elev 2: Hvis man har siddet og skrevet om et bestemt emne i en halv time eller et eller andet, så er det godt lige at høre det gennem andres øre, om man så kan sige, og de så kan høre, det her, det skal du lige omformulere. (Gr. 6)¹

At give respons på hinandens tekster er ikke nogen nem øvelse; den kræver at de læser hinandens tekster grundigt, og at de tør og er i stand til at give hinanden kritik:

Elev 1: Man kan meget nemt bare nikke når andre siger: “Er det sådan her, det skal være? Det er okay, ikke?” Men jeg fik noget konstruktiv kritik til det jeg skrev, og så kunne jeg bygge videre på det, og man kunne tilføje noget til de andres. Det var ikke bare sådan nogen nikkehoveder der sagde “Ja, okay, det er fint”. (Gr. 2)

Dialogisk skrivning skal resultere i et fælles produkt, det er den handlende, udadrettede dimension af skrivning der står i centrum. Observationer og interviews viser imidlertid i hvor høj grad processen kræver at eleverne lytter opmærksomt til hinandens bidrag, både de mundtlige og de skriftlige, og bruger den tid der skal til, for at forstå hvor den anden vil hen.

Ved den afsluttende fremlæggelse af deres projekt over for en anden gruppe og over for lærerne som skal bedømme deres præstation, er dialogen sværere at håndtere. Selve præsentationen lykkes godt. Den skriftlige del består af PowerPoint-dias og talepapirer, en faglig genre som eleverne gennemgående behersker og også varierer med visuelle og dramatiserende indslag. At træde frem i klasseoffentligheden med resultatet af deres arbejde er for eleverne en helt central del af forløbet. Det er responsopgaven der ikke lykkes, de ellers meget talende elever siger ikke ret meget. Det er nærliggende at antage at det er bedømmelsessituationen der har denne konsekvens; der sker et sceneskift hvor dialogen foregår på andre præmisser. På daværende tidspunkt (2011) var der ikke samme pædagogiske fokus på responsgivning som der er i dag, hvor erfaring og øvelse med *peer-respons* kan bidrage til at fastholde dialogen, også i denne del af et projektforb.løb.

Andres stemmer

En væsentlig del af projektet går ud på at lytte til og fortolke stemmer fra mindretallene, dels i form af tekster, dels gennem interviews med jævnaldrende repræsentanter for mindretallene. Komplexiteten i mindretalsbiografier stiller krav til interviewernes forberedelse og skriftlige bearbejdning. Interviewet bliver optaget, men der tages også noter undervejs for at kunne stille opklarende og uddybende spørgsmål. Det kommer an på nuancer, at lytte efter hvordan noget menes:

Elev 1: Men det at vi skulle snakke med dem og høre hvordan de havde det, frem for vi fik en artikel. Der kan du jo ikke helt se om han mener det lidt ironisk det han skriver, eller ej. Og så nu hvor vi hørte dem, der kunne man også forstå meget bedre hvordan de havde det med at være en del af mindretallet. (Gr. 1)

De ironiske overtoner i en andens stemme, tostemmigheden, kan være lettere at høre i talen end at se i skriften.

I interviewene med mindretalseleverne er der både flere stemmer og flere sprog i spil. Sprogvalget giver ikke sig selv, det er ikke på forhånd sikkert om det skal være tysk eller dansk. De danske gymnasielever forsøger med tysk, men skifter i de fleste tilfælde til dansk; det er den interviewedes præferencer der bestemmer hvilket sprog der vælges. Selvom interviewsproget er dansk, er det elevernes opfattelse at det at de kan tysk, ikke er uden betydning. Kendskabet til tysk som er mindretalselevernes første eller andet sprog, "skaber en forbindelse" og skærper opmærksomheden på betydninger og medbetydninger i mindretalselevernes danske tale.

Læsning af tysksprogede tekster, herunder personlige og poetiske fremstillinger, uddyber forståelsen af den anden:

Elev 1: At vi kunne læse et digt, og vi kunne forstå det på tysk, det tror jeg også skabte meget bedre forståelse. Lige netop det digt? dér tror jeg, det har fået os til at tage et skridt op mht. det faglige niveau. (Gr. 2)

I flere af synopsene trækker eleverne på digtets poetiske stemme, både i form af direkte citat og som fortolkning af mindretalseksistensen. Mens digtet tematiserer en splittethed mellem dansk og tysk, definerer de jævnaldrende mindretalselever deres kulturelle tilhørsforhold som et "både-og", alt efter biografi med forskellig

vægt. Stemmernes forskellighed og elevernes lydhørhed bidrager til at eleverne danner sig en nuanceret opfattelse og undgår de stereotyper som temaet nationale identiteter ellers let inviterer til.

At finde sin stemme

Synopsen er en faglig genre som eleverne på dette niveau er ved at blive fortrolige med, mens det er nyt for dem at skrive fagligt tysk i form af et *abstract* som er en del af synopsen og et talepapir til fremlæggelsen. Eleverne er helt klar over at det er en anden slags tysk der forventes, end det kommunikative tysk de kender fra klasseundervisningen: "... det skal ikke bare være sådan noget hverdagsprog". At skrive og især at tale tysk i denne mere skriftligt prægede genre fremkalder ambivalente følelser af at tale med en 'fremmed stemme' som ikke helt tilhører dem:

Elev 2: Jeg personligt kan faktisk bedre lide at man bare sidder nede i tysklokalet, og det ikke skal være så fint. Og man kan tale sådan lidt frit fra leveren, og så mangler man måske lige et par ord eller et eller andet, så kan de komme sådan undervejs. (Gr. 6)

Men eleverne oplever det også som tilfredsstillende og motiverende at kunne bruge tysk i deres projekter. Projektet giver dem mulighed for at udvide deres tyske elevstemme med en mere selvstændig, faglig stemme:

Elev 1: Det kom op på et lidt højere niveau, det faglige tysk. I stedet for at det altid er så tekstnært. Jeg kunne godt lide at man begyndte at analysere. Altså, i forhold til undervisningen hvor det er meget med tekster, og det er bare nogen gange de samme vendinger man bruger. Det kom man lidt væk fra. (Gr. 2)

At skrive på to sprog, dansk og tysk, inden for synopsens rammer giver eleverne mulighed for at arbejde med forskellige stemmer og hjælp til at udvikle en tysk faglig stemme. I deres danske tekster høres faglige stemmer hvor mindretalserfaringer sættes i et historisk og fremtidsrettet perspektiv, men også personlige stemmer hvor egne erfaringer med at tilhøre en etnisk minoritet klinger med. Når eleverne har gennemarbejdet og -skrevet deres problemstilling på dansk, har de en basis for at skrive et tysk abstract der formidler deres viden om og holdning til emnet i koncentreret form. Denne gruppe har lagt vægt på generationsperspektivet som de taler om med en

faglig stemme der fletter sig sammen med en personlig stemme ud fra barnets position:

Wir konnten feststellen, dass die Gefühle in einer Minderheit sehr individuell sind, da es sehr auf die Erfahrungen der Personen ankommt, wo die Familie während der Kindheit das Leben und die Zukunft für einen entschieden hat, und wo man selbst als Kind nicht viel Einfluss hatte. [Vi kunne konstatere, at følelserne i et mindretal er meget individuelle, da det kommer meget an på personernes erfaringer, hvor familien i løbet af barndommen har besluttet liv og fremtid for én, og hvor man selv som barn ikke havde megen indflydelse.] (Gr. 1)

At finde en egen stemme i denne betydning er en central dannelsesopgave for skrivning både på første- og fremmedsproget. Sprogarbejdet er ikke kun rettet mod at producere en tekst som kan præsenteres i klasseoffentlighed, men indebærer også at “man tænker lidt mere over tingene”:

Elev: Jeg har det også sådan at man tænker lidt mere over tingene når man selv skal sidde rigtig koncentreret. Og så okay: Nu skal man altså lave det her og finde ud af hvad der er det rigtige. Så koncentrerer man sig også meget mere om det, og så får man også mere ud af det, end hvis det bare er sådan noget: ind på *Google Translate*, så er det oversat. Det får man jo ikke noget ud af, vel? (Gr. 5)

Eleven giver her et indblik i sin indre dialog om skrivning. Med to sprog i spil og den langsomhed der kendetegner fremmedsproglig skrivning, tydeliggøres den erkendelsesrettede dimension i arbejdet med det sproglige udtryk. Når eleven ikke vælger genvejen *Google Translate*, er det fordi det ikke bare handler om at producere en så vidt muligt korrekt tysk tekst. At finde sin stemme involverer individuelt sprogarbejde, men er fundamentalt set også en erkendelsesproces og en social proces – “finde ud af hvad der er det rigtige” – hvor skriveren henvender sig til andre, til læreren, i klassen og uden for. At finde balancen mellem den individuelle stemme og de sociale normer for skrivning er et centralt orienteringspunkt i dialogisk skrivning og et vigtigt bidrag til elevernes dannelse som skrivere.

I citaterne ovenfor er der givet eksempler på elevstemmer i skriveprocesser og hvad elever tænker om skrivning. De kan høres som stemmer i både ydre og indre dialog. Der er ekkoer af dialogen i gruppeinterviewet hvor eleverne viderefører og modsiger hinandens temaer og synspunkter, og af den faglige og pædagogiske diskurs i

klassen. Der er også ekkoer af en indre dialog om hvad der for den enkelte elev er på spil i skrivning, og som giver et indblik i skrivning som en faglig og personlig dannelsesproces. Eksemplerne taler for at dialoger om skrivning kunne være en vej til at styrke bevidstheden om dannelse som en dimension af skriveundervisningen.

Afsluttende

Med gymnasireformen 2017 blev dannelsesopgaven fremhævet, både i uddannelsens generelle formål og i de enkelte fag. Ved den samme reform blev AT-forløbet afskaffet og erstattet af tværfagligt projektarbejde kun mellem studieretningsfagene, dvs. at fremmedsprog-fagene undtagen engelsk kun sjældent deltager. Spørgsmålet er hvilken betydning det får for den dialogiske skrivning som er udviklet i AT-forløbene, og for det dannelsespotentiale som fremmedsprog-fag kan bidrage til at realisere. Ovenfor er der fokuseret på skrivning set fra elevernes perspektiv; den vejledning de har fået, og som er afgørende for forløbets kvalitet, fremgår kun indirekte, men taler alligevel sit tydelige sprog gennem elevernes stemmer. Den sprog- og skrive-didaktiske viden og praktiske erfaring der findes i fremmedsprog-fagene, er nødvendig for at skrivning i gymnasiet kan bidrage til elevernes dannelse i en sprogligt og kulturelt kompleks og mangfoldig virkelighed.

Noter

1. Elevcitater er let normaliserede.
2. Annegret Friedrichsen:
Wanderer in zwei Sprachen. I:
M. Hermann, F. Jensen, H. J. L.
Larsen, G. Vestergaard og M.
Vonsbæk (2009). *Grænseland –
krig og kulturmøde*. København:
Columbus.

Litteratur

- Bakhtin, M. M. (2009). Talegenrer (Dansk oversættelse af A. Fryszman & N. M. Andersen). I: Johansen, J. D. & Klujeff, M. L. (red.), *Genre* (s. 179-197). Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Dysthe, O. (1997). *Det flerstemmige klasserum. Skrivning og samtale for at lære*. Århus: Klim.
- Fernández, S. S. (2016). De nye læringsmål og dannelsesbegrebet set fra fremmedsprog-fagernes perspektiv. I: Krogh, E. & Holgersen, S.-E. (red.), *Sammenlignende fagdidaktik 4, Cursiv 19* (s. 175-190). København: DPU, Aarhus Universitet.
- Holquist, M. (1981). Glossary. I: Bakhtin, M. M. (1981). *The dialogic imagination; Four essays by M. M. Bakhtin* (s. 423-434). Redigeret af M. Holquist og oversat af C.

- Emerson & M. Holquist. Austin: University of Texas Press.
- Jakobsen, K.S. (2013). "En helt anden måde at skrive på". Et studie i skriftlighed i projektarbejde med tysk som fremmedsprog. *Nordic Journal of Modern Language Pedagogy*, 2(1).
- Jakobsen, K.S. & Krogh, E. (2016). Skriveudvikling og skriverudvikling. I: Krogh, E. & Jakobsen, K.S. (red.), *Skriverudviklinger i gymnasiet* (s. 25-55). Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Kramsch, C. (2014). Teaching foreign languages in an era of globalization: Introduction. *The Modern Language Journal*, 98(1), 297-311.
- Krogh, E. (2012). Literacy og stemme – et spændingsfelt i modersmålsfaglig skrivning. I: Ongstad, S. (red.), *Nordisk morsmålsdidaktikk. Forskning, felt og fag* (s. 260-289). Oslo: Novus Forlag.
- Smidt, J. (2004). *Sjangrer og stemmer i norskrommet*. Oslo: Universitetsforlaget.